

«ГЛЫБІННЫЯ ВІРЫ»...

Лінгвістычны аналіз паэтычнага стылю
М. Мятліцкага

Ужо з першых старонак кнігі «Жыцця глыбінныя віры», якая належыць пяру знакамітага паэта М. Мятліцкага, адразу адчуваеш, што трапляеш у «глыбінныя віры» беларускай мовы, у багацце яе скарбаў, у непаўторны свет арыгінальных метафар і параўнанняў, эпітэтаў і перыфраз і шмат яшчэ якіх рэдкіх моўных з’яў, пра якія раскажа наш лінгвістычны апавед.

Слова, з якім паэт звяртаецца да сябе (лірычнага героя) як да чалавека, грамадзяніна, творцы, і таксама да чытача, напоўнена яркімі эмоцыямі і недвухсэнсоўным, дакладным значэннем. Прычым пра што б ні пісаў паэт, адразу відаць, што для яго няма ў жыцці нічога неістотнага. Магчыма, таму ў яго творах няма роляў «другога плана», няма эпізодычных момантаў, апісаная прырода не выступае ў якасці фону, на якім «ідзе» жыццё. Паэту дарагія ўсе складнікі яго краіны: не толькі родная мова, яе лёс, не толькі лёс малой і вялікай Радзімы, яе гісторыі, але і сам чалавек, птушка, ягада, кветка.

М. Мятліцкі — паэт дакладны ў сваіх думках, хаця мова яго твораў шматвобразная, разнастайная. Мы прывыклі чуць выраз «проза жыцця», але калі ёсць проза, значыць, ёсць і паэзія жыцця, і драматургія. І вось пра ўсе гэтыя з’явы і праявы, пра свет і Сусвет аўтар піша словам вершаваным, філасофска-разважлівым і паэтычна-экспрэсіўным. Менавіта таму М. Мятліцкаму немагчыма не верыць. Хіба няпраўда, што «дзе гонару многа — там моцы няма», а «каму нябёсы сталі домам, / То смерць не страшная таму».

Вастрыня і глыбіня пачуццяў паэта выразна адлюстроўваюцца праз з’явы **антаніміі** — **антытэзу**, **аксюмаран**, многія з якіх маюць індывідуальна-аўтарскі змест:

А Храм гэты слаўны. Святліста-былінны / На чорную зайздрасць чужачай зямлі...; Раніе сонца ўстае, / Позняе сонца садзіцца. / Добрыя людзі мае, / Сцежкамі б тут нахадзіцца; Спакон вякоў жыццё і смерць / Брыдуць на свеце ў абдымку; Калі балот раздолле ўспамінаю / Або жывым памерлае сяло...; Ранет, наліты золатам, — табе. / А мне — на шызым моху журавіны.

Многія рэчы ў прыродзе ці ва ўяўленні паэта кантрастуюць сваімі колерамі, дзеяснямі, эмоцыямі, якія яны выклікаюць. Радкі, што адлюстроўваюць такія супрацьлегласці, маюць глыбокі падтэкст: уявіце хаця б сяло, поўнае хат, — але якіх! — пустых. **Памерлае** сяло, дзе маглі б жыць людзі, выклікае жалівыя эмоцыі (не збераглі, дапусцілі пагібель). Або ўявіце наліўны салодкі **ранет** (гэта для яе, каханай) і **журавіны на шызым моху** (кіслыя — для яго, з непадзеленым каханнем) — і адразу адчуецца кантраст эмоцый абаіх.

Цікавым лінгвістычным фактам у паэтычнай мове М. Мятліцкага выступае такі рэдкі стылістычны прыём, як **зеўгма**, пры якім пэўнае слова паўтараецца двойчы ці нават тройчы, але кожны раз з новым значэннем. А магчыма, адно слова, ужытае адзін раз, дзякуючы мікра- і макракантэксту адначасова рэалізуе два значэнні. У выніку такой наўмыснай двухсэнсоўнасці само слова набывае падтэкст: *Тут гуло калісь маё вяселле — / Падышло, каб «горка» крыкнуць мне!.. Палынам ківаю згодна — горка, / Горка, як ніколі не было; Знае дзед, што хутка-хутка / Ляжа ён, пракос астатні; К хлопцу туліцца гарача / Паланянкі беднай постаць.*

Як відаць з прыведзеных кантэкстаў, слова **горка** — першае, вясельнае — для

таго крычаць маладым, каб было салодка ад гарачых пацалункаў; аднак аўтар прыязджае на радзіму, туды, дзе было тое вяселле, і яму *горка*, пякельна-балюча: няма ў чарнобыльскай зоне таго жыцця, якое было, адгуло вяселле. Завяршэнне жыцця старога чалавека — гэта і ёсць *пракос астатні, апошні*, і яго мусіць весці чалавек (хаця і крок яго ўжо «ватні»); і дзед вядзе — так лагічна завяршаецца касьба і... жыццё. Паланянка *бедная* і ў прамым, і ў пераносным значэнні слова: ёй не дазволена кахаць — *бедная*, няшчасная. Яна пазбаўленая пасагу праз каханне — *бедная*.

Мова паэзіі М. Мятліцкага наватарская і традыцыйная адначасова, паколькі ён актыўна ўжывае ў сваіх творах уласна фразеалагізмы і неалагізмы, агульнамоўныя і аказіянальныя (аўтарскія) разнавіднасці вобразных сродкаў. Аднак менавіта апошнія разнавіднасці іх дамінуе над агульнавядомай, што яшчэ раз нагадвае пра непаўторнасць светаўспрымання паэта, яго вытанчанае і арыгінальнае адчуванне слова.

Фраземы, як вядома, адлюстроўваюць нацыянальны каларыт мовы; багацейшыя зместам за слова, яны яскрава адлюстроўваюць яшчэ і эмоцыі аўтара ці персанажа: *Зірнеш — замрз на міг душа; Цёткі ў брамах — рукі ў бокі; Я душой гатоў згарэць датла; Зірнулі ўзрушана, цёпла вочы ў вочы; Жыццё навядзе асцярожліва рэй; Паны былыя точаць лясы; На што было сталець так марна / І станавіцца на крыло; Далеч замгленая, хоць вока выкалі; Скупеюць [гады] толькі год ад году.*

Метанімія ў паэтычным радку М. Мятліцкага таксама мае агульнамоўны характар, аднак, як і фраземы, яна дэманструе традыцыі беларускага вобразнага словаўжывання. Замена назвы на падставе сумежнасці дапамагае перадаць адзінадушша, еднасць дзейных асоб: *...і слёзы / Вёска аброніць ад весткі бяды; Села прыветна за чаркай сяло; Замёршы, гучна ўсхліпне зала; А бераг стрыг вачмі зайздросна; Заварожана ўздыхае / Танцам скораная зала.*

Што датычыцца неалагізмаў, то яны, наадварот, адлюстроўваюць аўтарскую словатворчасць, уменне паэта вынаходзіць лексемы незвычайныя, мілагучныя, утварэнне якіх не прычыняе законам словаўтварэння: *Яшчэ пацалункі гарачыя / На вуснах*

пяшчоцяцца саладка; Зацерушылі дажджы сумотныя; Б'ецца вецер пругакрыла; Дзікаросаў цыбатыя крэйты; Ніякавела лета духотнае; Мiane ж душа ссамочана пазвала; Глядзяць аблогі белалоба; Ступае зорыстая ноч; Спелай восені бліскоты; іх [рачулак] звон булькотна-гулкі... / іх пошпак крынічна-гаваркі; І слова святлына / вядзе чараванне ў цішы.

Відавочна, што некаторыя аўтарскія лексемы складаюць словаўтваральныя рады (*духотнае, сумотнае; булькотна-гулкі, крынічна-гаваркі* і г. д.) і з'яўляюцца кампанентам такога вобразнага сродку, як метафара. Названы троп у паэтычнай мове М. Мятліцкага — надзвычай актыўны, а значыць, стылеўтваральны. З першых старонак «Жыцця глыбінных віроў» троп нібы бярэ ўяўленне і настрой чытача ў палон. Аўтар гаворыць пра незямную прыгажосць зялёных беларускіх краявідаў, пра шырыню і вышыню душы адных людзей ці пра нізкія душы іншых, пра няспыннасць, імклівасць жыцця, пра непазбежнасць лёсу — менавіта з дапамогай метафары. Прычым вызначальным моўным фактам з'яўляецца ўжыванне вялікай колькасці метафар *назоўнікавага тыпу*, якія дапамагаюць аўтару адначасова называць-характарызаваць прадметы, з'явы, пачуцці: *На пракаветным вякоў дзірване / Шлях чалавечы; ...бязмоўя чэзлы лёд; Магутна, вяснова / гайдаецца духу рака; Займае Айчына / шырокія гоні душы; На палынах жыцця прагорклі лёс; А скрыня памяці — / Без dna...; Смакую ішчасця крохкага нектар; І вывадак прыэсты галубіны / Ігрыва кружыць над чубамі груш; Воблакаў бялосая кудзеля; Старэчы сад. Дубоў чароды; Далічыць матка жменю дзён; Скора-скора / Палезуць сцюжаў языкі; Месяца белая лілея / Ў завадзі ціхай...; І рук гарачае сіло, / і хмельны солад губ тваіх; Адмахалі прутка вёслы / Сарамлівага юнацтва.* Чароўны свет метафарычных назваў запамінальны, эстэтычна вартасны, напоўнены глыбокім падтэкстам: чытач уяўляе сабе, як няпроста «ўцячы» з рук каханага, таму і трымае *сіло рук*; што лёгка і цяжка лічыць *жменю дзён* — зусім мала іх засталася; а *ішчасця нектар* крохкі, збіраўся па драбніцы, таму дарагі, і берагчы яго трэба; *месяц* люструецца ў завадзі белаю кветкай-лілеяй.

Другая разнавіднасць метафары ўзнікае ў выніку ўжывання дзеяслова з пераносным значэннем, таму і называецца *дзеяслоўнай*. Метафарызацыя названай часціны мовы «пераўтварае» неадушаўлёную ў граматыцы рэчаіснасць у жывую, адушаўлёную, поўную ўласных рухаў, эмоцый, думак: *Усхліпне ноч у скутым жалі; Згуба сабрала свой горкі букет; Кружыць зіма ў палях, / Лічыць завыўна страты; Глухі нябыт няспынна круціць жорны; Ды затрэсла навалыніца цёмны бор, загаласіла; Свет раздольны драгавее ў жалобе; Нас не вучыць слязіна і прысак; Над ракой сасмяг у полі, / Парудзеў ячмень страката.*

Большасць метафарычных дзеясловаў у выніку індывідуальна-аўтарскіх асацыяцый атаксама ліваюць прыроду, маральныя каштоўнасці з самім чалавекам. Ахарактарызаваны стылістычны прыём з'яўляецца ўвасабленнем: *Забралася зайздрасць між ночы ў пакой, / Мне сціснула горла дрыжачай рукой; Вечар з душой замгленай, / Поўнай няясных зорак / Ступіць хадой стамлёнай / Ціха на наш падворак; Горка схілі калені / Сёння жывых сумленне; Надзея мокрымі блісне вачыма, / Нячутна, украдліва ступіць сюды; Туман, згарнуўшы белыя палотны, / Падасца спрытна ў векавы гушчар; І ранак юны, босы / У далячынь бяжыць, звініць касой у травах; Харакство таемнай ночы / Павянчае нашы душы; Лісцявы май на салаўіных струнах / Гушкаў жывую музыку нябёс.*

Радкі з увасабленнем успрымаюцца як мінітвар у кантэксце ўсяго твора, кожны такі стылістычны прыём — аўтарская знаходка, моўнае адкрыццё. Паэт тонка адчувае прыроду, усе змены ў ёй; ён яшчэ раз нагадвае чытачу, што вакол нас свет жывы, свет дзівосны, які не даруе пралікаў чалавеку: яркаму ўсходу сонца, белаі лілеі на азёрнай гладзі, песні жаваранка ў нябёсах супрацьпастаўляецца дзірван жыцця, асушаныя балоты, горкі Чарнобыль. Кожны пралік прагрэсу адгукаецца вострым болем у сэрцы аўтара, горкай скрухай у яго душы. Чалавек нераўнадушны, ён ва ўсім гэтым адчувае сваю віну, за ўсё гэта — уласную адказнасць. Такая грамадзянская пазіцыя М. Мятліцкага — чалавека і паэта.

Свет душы пісьменніка настолькі багаты, а ўяўленне такое вобразнае, што ён не

абыходзіцца ў адным кантэксце (роўным аднаму, двум радкам) толькі адной метафарай. Яшчэ большую выразнасць набываюць радкі пры ўзаемадзеянні дзвюх разнавіднасцей названага тропу: *Зор зіхотныя маністы / Карагодзілі над светам; Уздыхае наваколле / У сляпым прыжмурцы мроку; Аброніць вечар пялёсткі зор; Статак зорны месяц з неба выгане; Уступіцца ў хаціну раница / У хустцы рыжае зары; На полі лёсу ў чалавечай драме — / З ног збіты доляй-скруцінай ігрок; Каханьня храм! Ды дзве сцяжынікі лёсаў; Стракаццяць лапікі палёў; / Гараць высока зоры / Над жыцця шырокім плёсам; ўжо небны дах расцвіў над галавой / І рыжы промень сонца вочы рэжа.*

Думаецца, такі аўтарскі прыём апісання жыцця прыроды і чалавека можна кваліфікаваць як «нанізванне» метафар, якое з'яўляецца адной з яркіх асаблівасцей індывідуальнага паэтычнага стылю М. Мятліцкага.

Асаблівую гукавую экспрэсіўнасць набывае метафара, у склад якой уваходзяць гукавабразы (вобразы, «аздобленыя» гукапісам — алітэрацыяй і асанансам): *Зырчаць барвяна ягады рабіны, / Красою просяць літасці: не руш; Засячыць даль / І бязмежжа, / Месціцца на першы начлег / Ўсім чаканы / Сцішаны Снег.* Мяркуем, у першым выпадку паўтор гука *р* перадае настойлівую просьбу, моцнае жаданне прыгажосці — быць некранутай, у другім — паўтор свісцячых *с', ц', з', ц'* дапамагае аўтару падкрэсліць сцішанасць і ўрачыстасць снегападу, стварае ўражанне яго бясконцасці ў прасторы і ў часе.

Важным стылеўтваральным сродкам у паэтычнай мове М. Мятліцкага з'яўляецца *эпітэт*. Гэты вобразны сродак, як і метафара, вызначаецца разнастайнасцю граматычнага выражэння і поліфункцыянальнасцю. Паэт ужывае *эпітэт* з мэтай дэталізацыі ўласцівасцей, якасцей прадметаў навакольнага асяроддзя, характарыстыкі іх формы і функцыі, а таксама для выяўлення эмоцый самога аўтара / персанажа.

У ролі *эпітэта* могуць выкарыстоўвацца:

— **простыя прыметнікі** (метафарычны *эпітэт*): *Між лазы туман імгліцца, / На нагошы ўздрыгне босы; Горкі вецер стогне-трызніць; Пад сівізною нямых аблачын; У травах недзе долю золкую / Пажнуць атрутныя вятры; Дзічэўе бэзу...*

Хмарысты сасняк; Дзяркак пытае на балоце / Дзяркатым голасам бяды;

— складаныя прыметнікі (злітны эпітэт), якія, як правіла, з'яўляюцца аўтарскімі наватворамі: *Мядовы солад хмельнаросых траў; Разоў багата перабраныя [сурвэты] / Сцярожна-клопатнай рукой; Цягне цугам касавіца / Траўначубыя пракосы; Твой сон... / Над бела-вейнаю палянаю; Беласонная казка лілей; І жарахвосты петушыны ранак / Ўзнясеца кукарэканнем да хмар; І ў светластрунныя семнаццаць...; Фыркне конь слухмяна-стрункі;*

— назоўнікі (эпітэт-прыдатак): *Вас ці разбудзіць мой голас жывы, / Крышачы сэрцы-ільдзіны; Вачэй-чарнічын гойстранькі прыжмур; Бегла ў згубу-ноч князёўна; Душа-пакутніца ірвецца...; А восень-злосніца ўпотаі / Сачыла; І ўздрыгне месяц-наплавок; Ноч-цыганка смуглаю рукой / Зор кранае зыркця каралі;*

— дзееспрыметнікамі / дзееспрыметнікавымі зваротамі (метафарычны эпітэт): *Дзень красавіцкі, сонцам цалаваны; Душу быццам ахвяруе прапаленым нябёсам; Азорыць [душа] свет, наскрозь працяты сумам; ...ноч, расшытая золатам зорак; слязой стомленыя вочы; ...паміж промняў атручаных рос; Цэіем апалены Дняпро; І белую зіму, счарнелую ад жаху, / Калыша па начах адчайны белы сум.*

Варта адзначыць, што паэт выкарыстоўвае індывідуальна-аўтарскую разнавіднасць тропы, якая забяспечвае моўную лаканічнасць і меладычнасць і адлюстроўвае арыгінальнасць аўтарскіх асацыяцый.

Адметнасць мастацкага стылю М. Мятліцкага — функцыянаванне такога вобразнага сродку, як **параўнанне**. Гэты троп таксама вызначаецца аўтарскім зместам і разнастайнай граматычнай структурай. Найбольш ужывальная разнавіднасць яго ўводзіцца ў паэтычны радок з дапамогай злучнікаў **як, быццам, нібыта**: *І больш не бачачы старога, / Пайшоў я небам, як дарогай; І век былы, нібыта сонны волат; Край рассечаны мяжсою, / Быццам карай перуновай; Квятуе юнню весняю страката / Паззія, як яблыневы сад; Ды пазачыненыя дзверы / Былі, як сцятыя раты; Хаціна ў палыне па вокны, як па вочы; Залеўны спорны дождж уп'еца, як асколак; Як на чэзлым пні апенькі, / Перад дзеўкай жаніхі;*

Хата высака на строме / Ў голлі яблынь, бы ў вянку; Мільгне сляжынка, як пчала.

Відавочна, што аб'ект параўнання (тое, што параўноўваецца) і прадмет параўнання (тое, з чым параўноўваецца) у паэтычным радку М. Мятліцкага не маюць умоўнасці; вобразы, створаныя з дапамогай гэтага тропы адлюстроўваюць незвычайнасць навакольнага свету, аўтарскую палітру эмоцый. Дзе з гумарам (жаніхі, як на чэзлым пні апенькі), дзе з горыччу (палыны ля хаты мёртвага жывого сяла — аж па вокны, як па вочы; а дзверы ў тых хатах, як пазачыненыя раты), а дзе і з захапленнем (хата ў голлі яблынь, бы ў вянку) аўтар паэтызуе жыццё і дае магчымасць чытачу не толькі ўбачыць свет вакол сябе праз прызму ўласных асацыяцый, але і задумацца над тым, што ад прыгажосці, светласці, захаплення да болю, горычы, пустэчы — адзін невялікі крок, адно імгненне; шляху назад няма. Падтэкст аўтарскіх параўнанняў, як і іншых вобразных сродкаў, недвухзначны: трэба берагчы прыгажосць і рай на зямлі, каб яны збераглі нашы душы, нашы жыцці.

Ужывальны ў паэтычным радку таксама адмоўны тып параўнання, які, па словах лінгвістаў, мае фальклорнае паходжанне і па-за межамі славянскай народнай паэзіі не сустракаецца: *Не гром гармат, а іх гартанны хор / У скалах сівыя пікі гор, Не постаці бацькоў — / У травах смерці здані; Ды па сэрцы, а не па паперы / Доля пройдзеца «Ўкусам змяі»; Над рачной быстрой не чаны — / Душы гарача кіпяць.* Не менш прадуктыўны бяззлучнікавы від тропы, у якім аб'ект выражаецца назоўным склонам назоўніка, а прадмет — творным. Такая моўная з'ява кваліфікуецца як творны параўнаньне: *На покуце [быльнэг] сядзіць / Нязваным госцем хаты; Пялёсткам радасць светлая зляцела; Што сіла твая, пружкая, гойнаю, / Тонкай струной звініць; Жарынкаю суніца ў травах спее; ...Дзе крыжыкам стаіць ціхмяны рак; Дзе ружаю запунсавелаю / Блішчыць зара; Карагодзіць ноч цыганкай; Промень Чарнобыля грае ўгары, / Сум ускіпае вірамі.*

Прыведзеныя параўнанні здзіўляюць тонкай аўтарскай назіральнасцю, вобразнай відчонасцю і лаканічнасцю: у структурна кароткім радку — вялікі сэнс і глыбокі падтэкст.

Эмацыйным і сэнсава напоўненым воб-разным сродкам індывідуальнага аўтарска-га стылю з'яўляецца **перыфраз**. Прычым найбольш ужывальная яе назоўнікавая разнавіднасць: *Вочы — святлінкі добра; Сышлі хваробы кмеціны — маршчыны; Ды ўстане дзень — наступнасці трубач; Вядзе бальнічная алея — / Жыцця астат-няга дарога; Дагараюць журавіны — / Познай восені сузор'і; Гэта мы — русачубы упарты народ; Свецце мой, былых бяdot нашчадак; О, рэўнасць, — пошуг чорна-га крыла; І моліцца [юнак] у белакорым храме; На ўгрэве шчодрым сон-траву я — / Блакіт нябёс прачысты — рву.*

Стылістычна афарбаваныя перыфразы, сінанімічныя назоўніку ці займенніку, адлю-строўваюць незвычайнасць аўтарскіх асацы-яцый, а значыць, індывідуальную лексічную спалучальнасць слоў. У кожным выразе-назве яшчэ і ацэнка: *станоўчая — сын кры-нічкі, святлінкі добра, белакоры храм і г.д., негатыўная — жыцця астатняга дарога, хваробы кмеціны, былых бяdot нашчадак.*

Што да дзеяслоўных перыфраз, яны выкарыстоўваюцца значна радзей, але так-

сама маюць высокую паэтычную афарбоў-ку і эўфемістычны характар [2; 9]: *Знаю: на Млечны Шлях / З гэтай ступіць мне хаты — памерці; Небам ідуць героі — / На паіменным маршы — сыходзяць, паміраюць героі; Пад векавыя хвоі / Вечнасць Вас збірае — паміраюць героі; І я ў святання рыфмай хвілі краду, Сучу радка напружа-ную ніць — пісаць вершы; А капа таго, «літоўка», / Дальш вядзе з травой бясе-ду — косіць.*

Як відаць, вялікая колькасць метафар і эпітэтаў, параўнанняў і перыфраз стварае аснову індывідуальнага паэтычнага стылю М. Мятліцкага. «Глыбінныя віры» яго мовы дэманструюць, акрамя ўсяго, непаўторнае хараство і нацыянальную адметнасць род-нага слова, якое вядзе ў свет арыгінальных вобразаў. Ubачыўшы і адчуўшы гэты свет, разумееш **глыбінны** сэнс аўтарскіх рад-коў: «без Слова і Храма / Мізэрнее ў свеце душой чалавек», і нават тады, калі «скідае Час, як гнеды са спіны» і «мучаць душу зямныя пакуты», трэба верыць, трэба ісці, «забыўшы на слоту і ноч, / Насустрач Айчыне»...

